

Иван Бугарски
Археолошки институт Београд

УДК 904:739.033.2(497.11)
902.6(497.11)

НОВ НАЛАЗ ВИЗАНТИЈСКЕ УЗЕНГИЈЕ ИЗ РУЈКОВЦА

Питање појаве и употребе узенгија у Византији већ низ деценија заокупља пажњу истраживача. Тај проблем се посматра у светлу историјских извора, ликовних представа и археолошких налаза, који неретко представљају једине опипљиве трагове њиховог коришћења у различитим заједницама од далеког Истока до Европе.

Употреба узенгија код Ромеја у позном 6. веку посведочена је у византијском спису о тактици познатом под именом Стратегикон Псеудо - Маврикија,¹ који је написан пред крај владе цара Маврикија² и досад је, уз осврт на супротно мишљење,³ потцртана публикацијом два налаза из Царичиног града (Сл. 1).⁴

На овом месту остаће по страни, иначе веома интересантна, разматрања о пореклу и генези металних узенгија. Обично се сматра да их у Европу доносе Авари. Објављивањем рада о узенгијама са Царичиног града, наведимо само толико, тај проблем није решен, јер се оне у приличној мери разликују од истовремених раноаварских. Два су могућа објашњења. Прво, примерци са Царичиног града могли су да представљају почетне покушаје Ромеја да израде стрепен по угледу на Аваре.⁵ С друге стране, архаичне црте примерака са нашег локалитета⁶ могу ићи у прилог једне друге могућности, која за сада није поткрепљена било историјским, било ликовним или археолошким доказима, да су Ромеји за гвоздене узенгије могли знати и пре доласка Авара.⁷

Рановизантијске узенгије типа *Царичин град*, дакле, јасно се разликују од раноаварских које се сврставају у два основна типа. Први је

¹ Maurice.

² Lazaris 2005, 53.

³ Werner 1984; cf. Милинковић 2006, 259-260; Curta 2008, 307, 310.

⁴ Ivanišević, Bugarski 2012, 135-136, Fig. 1.1-2.

⁵ Бугарски 2007, 262.

⁶ Ivanišević, Bugarski 2012, 136-138.

⁷ Daim 2008, 413.

најчешће округлог облика, са благо повијеном стопом и издуженом правоугаоном ушицом а други са савијеном, тзв. омега петљом за ремен (Сл. 2). Њихово порекло је јасно и може да се прати од далеке Кине, па преко евроазијских степа до Европе. Крајем 6. и почетком 7. века оне улазе у ширу употребу, и током наредна три столећа ће се користити у сличним облицима на широком простору од Далеког Истока до Европе.⁸ Опште сличности са (рано)аварским узенгијама, које, по свој прилици, проистичу из заједничког порекла, имају и одређени познији стремени, којима је посвећен овај рад.

С друге стране, као што није јасно порекло првих ромејских узенгија типа *Царичин град*, тако се не располаже ни бројнијим подацима о томе какви су се стремени користили на балканском тлу у „мрачно доба“ након пада ромејске власти, а пре поновног византијског запоседања тих области. Малобројни налази наговештавају прављење стремена налик на оне раноаварске са извученом правоугаоном ушицом за ремен, о чему ће бити речи, док на узенгије типа *Царичин град* наликују поједини удаљени налази из прабугарског или хазарског контекста 7. века.⁹ Те узенгије су могле бити прављене по узору како на старије источне, тако и на наше ромејске предлошке. Узенгије типа *Царичин град*, тако, према досадашњим знањима, представљају прве и последње ромејске стремене на централном Балкану. Њихова производња је прекинута с распадом византијске власти у првој половини 7. века.

О обнови те продукције такође сведоче неки налази са нашег тла. У Рујковцу, селу у Јабланичком округу на југу Србије, на око 50 километара југозападно од Ниша, смештено је једно од бројних утврђених висинских налазишта на том простору. О значају саме позиције утврде, пре свега у заштити комуникација и рударских ревира, сведочи то што су на локалитету препознати трагови из различитих епоха, од антике, преко рановизантијског доба до средњег века.¹⁰ Будући да налазиште није систематски истраживано, сазнања о његовој повести почивају на увиду у случајне налазе, пре свега нумизматичке, који се нижу од ковања цара Валентинијана до ромејског владара Јустина II. За даља разматрања посебно је важан налаз фолиса цара Лава VI, који сведочи о обнови живота на Градишту с краја 9. и почетка 10. века.¹¹

Сем нумизматичких налаза, познат је и садржај једне, како се чини, растурене оставе, из које поред комада оруђа, који се по правилу могу широко датовати, потичу и три гвоздене, коване узенгије, које су недавно

⁸ Ivanišević, Bugarski 2012, 138.

⁹ Рашев 2007, 79, 98; Комар 2006, 168, Рис. 40/5, 6; cf. Ivanišević, Bugarski 2012, 138, n. 31, 32.

¹⁰ Иванишевић, Стаменковић 2010, 60.

¹¹ Иванишевић, Стаменковић 2010, 60.

публиковане (Сл. 3, 4.1).¹² У међувремену, појавила се и четврта узенгија из Рујковца¹³ коју, уз сажет приказ претходних анализа, објављујем на овом месту (Сл. 4.2).

Иако сродне и сличних, уобичајених димензија, три претходно објављене рујковачке узенгије међусобно су различите. Код свих примерака ушице за ремен су слабо извучене. Један стремен је масивнији, са оквиром који се скупља према ушици и ребрасто профилисаним упориштем стопала. Друга два налаза су крушколиког облика, са равним стајним плочама. Од карактеристичних детаља, издвајају се и проширења на спојевима оквира и упоришта два стремена.¹⁴

Нов налаз узенгије са Градишта код Рујковца такође је од гвожђа, кован, висине 15,7 cm и ширине 13,2 cm. У основи, реч је о предмету врло сличном претходним, али се у одређеним детаљима ипак разликује од њих. Крушколика форма овде је највише изражена, будући да је упориште стопала, благо ребрасто профилисано, заобљено. На споју са оквиром правоугаоног пресека нема украсних проширења. Правоугаона ушица за ремен је и у овом случају слабо наглашена. Делује изгледно да је и овај стремен преостао из растурене оставе из које највероватније потичу и претходне три узенгије.

Одговарајући налази ван централног Балкана добро су познати и проучени. После неколико контроверзних радова¹⁵ и осврта на сличне балканске налазе,¹⁶ пре свега захваљујући писању Валерија Јотова, стекли су се јаснији оквири за њихово тумачење на овом тлу.¹⁷ Публикација претходних рујковачких налаза донела је још неке погледе,¹⁸ који ће на овом месту бити поновљени и допуњени.

Рујковачке узенгије не могу да се датују у односу на контекст налаза, као ни посредно, у односу на временско одређење налазишта, јер је оно вишеслојно. Због тога је прецизније одређење изведено само у односу на аналогне налазе. Типолошки и територијално, најближе аналогije потичу из оставе гвоздених предмета из Стрежева код Битоља, у БЈР Македонији, али је и временско одређење те оставе носило извесне недоумице. Њено прерано датовање довело је и до погрешне интерпретације.¹⁹

¹² Ivanišević, Bugarski 2012, 138-140.

¹³ Након обраде, случајни налази из Рујковца биће предати Народном музеју у Лесковцу.

¹⁴ Ivanišević, Bugarski 2012, 138-140, Fig. 7.

¹⁵ Јанакиевски 1980; Бугарски 2007.

¹⁶ Микулчиќ 1996, 93, нап. 31; Микулчиќ 1999, 289, нап. 3; Mikulčić 2002, 280-283; Милинковић 2006, нап. 51.

¹⁷ Ђотов 2004, 135, 140-142; Ђотов 2007.

¹⁸ Ivanišević, Bugarski 2012, 138-140.

¹⁹ Бугарски 2007.

Стрежевска остава обрађивана је у литератури у више наврата, свакако због свог несвакидашњег садржаја. Најпре ју је, у оквиру рада о рановизантијском утврђењу у Стрежеву, објавио Томе Јанакиевски,²⁰ који наводи да је остава била укопана покрај базилике у насељу. На основу резултата археолошких истраживања, аутор је цело налазиште датовао у 6. век. Ипак је том приликом остава, у којој је поред оруђа, кључева, процесијског крста и жвала, нађено и 18 узенгија, од којих једна носи јасне одлике раноаварског типа, повезана са догађајима из 626. године.

Међу осталих 17 примерака препозната су четири пара, уз девет појединачних налаза (Сл. 5). Поред „раноаварског“ стремена, који је можда био тауширан, или украшен урезивањем на начин који подражава тауширање²¹ и којег Јанакиевски опредељује у тип *a*, остале налазе аутор сврстава у тип *b* – узенгије кружне форме нешто издужене у горњем делу, и тип *c* – узенгије крушколике форме.²² Чињеница је да стремен типа *a* (Сл. 5.1) веома наликује на раноаварске узенгије, од којих се ипак у неким детаљима разликује, пре свега по изразито широј стајној плочи, као и по томе што су бочне стране ушице за ремен елипсоидног, а не трапезоидног облика.²³ Управо на том месту је изведен украс у истом мотиву и вероватно истој техници као на раноаварским примерцима које је обрадила Оршоја Хајнрих-Тамаска.²⁴ Рујковачки налази пак налик су на представнике типова *b* и *c* из Стрежева.²⁵

После Јанакиевског, оставом из Стрежева се у неколико наврата ба-вио Иван Микулчић, чији су закључци од прилике до прилике потпуно различити.²⁶ На овом месту треба навести само да је аутор у својој књизи о средњовековним градовима и тврђавама у Македонији, позивајући се на мишљење Јоахима Вернера, тврдио да узенгије, а тиме и остава, припадају времену 10-11. века.²⁷ Путем аналогних крушколиких узенгија (*birnenförmige Steigbügel*), Метхилд Шулце-Дерлам је стрежевски налаз такође датовала у 10. век.²⁸ Најпозније датовање нуди Тодоровски, тврдећи да остава потиче из 11-12. века. Исти аутор, иначе, помиње и најкаснији налаз из Стрежева, бакарни скифат из 13-14. века.²⁹

²⁰ Јанакиевски 1980.

²¹ Бугарски 2007, 256.

²² Јанакиевски 1980, 103-109, Т. 5-7.

²³ Бугарски 2007, 255-256.

²⁴ Heinrich-Tamaska 2005, 24, 110, Abb. 3, 65, 70.

²⁵ Ivanišević, Bugarski 2012, 139.

²⁶ в. нап. 16; cf. Бугарски 2009, 121, нап. 48; Ivanišević, Bugarski 2012, 139, n. 36-38.

²⁷ Микулчић 1996, 93, нап. 31; cf. Бугарски 2007, 260, нап. 16.

²⁸ Schulze-Dörrlamm 1991, 422-423, n. 168, 169.

²⁹ Тодоровски 2002, 97, 98.

У новије време, остава из Стрежева поново је закупила пажњу истраживача. Најпре је узредно споменута у контексту налаза тзв. команске групе 7. и 8. века,³⁰ да би јој 2007. године били посвећени радови у публикацијама два научна скупа. Док је у раду потписника овог прилога остава датована у 6. век и повезана с догађајима око Солуна из 585-586. године,³¹ Валериј Јотов ју је датовао у другу половину 10. и прву половину 11. века.³²

Чланак Валерија Јотова о стрежевској остави заправо представља најављену, проширену дискусију из његове књиге о бугарском средњовековном наоружању и војној опреми.³³ Аутор сматра да се остава не може датовати у односу на узенгију раноаварског типа, за коју и сам наводи да би ван контекста могла да буде опредељена у то време,³⁴ већ према преосталих 17 узенгија које одговарају његовом типу 5, који датује од краја 9. до почетка 11. века. Узенгије различитих типова које Јотов приказује, ипак, често су нестратифициране, па су нека датовања арбитрарна и, можда, неодговарајућа.³⁵

Једна од две узенгије раноаварског типа са извученом плочицом за ремен које је Јотов обрадио, случајан налаз из североисточне Бугарске, датована је у 8. век, као и за нас посебно интересантан одговарајући налаз из тврђаве Кракра (средњовековни Перник) у западној Бугарској (Сл. 6).³⁶ Налаз из Перника потиче из раносредњовековног насеља које је никло на развалинама ромејског утврђења, за које се наводи да је пострадао крајем 6. века. Стремен је приписан Словенима или, можда, Прабугарима и датован најраније од краја 7. и почетка 8. века.³⁷

У датовању стрежевског ансамбла Јотов се позива и на остале предмете из оставе,³⁸ међутим они углавном нису посебно хронолошки осетљиви, па је у неким од њих тражено упориште за знатно раније датовање, што се, пре свега, односи на оруђе и кључеве.³⁹ Од веће важности је дискусија о налазима жвала из стрежевске оставе (Сл. 7). Валериј Јотов их према изгледу псалија приписује свом типу 1, варијанти *B*, с датовањем од краја 9. до 11. века.⁴⁰ Аутор их повезује и са типом *Csorna* Метхилд Шулце-

³⁰ Милинковић 2006, 261, нап. 51.

³¹ Бугарски 2007, 262-263.

³² Јотов 2007, 177-178.

³³ Јотов 2004, 140-142, нап. 34.

³⁴ Јотов 2007, 175.

³⁵ Ivanišević, Bugarski 2012, 139, n. 45.

³⁶ Јотов 2004, 140-142, Кат. 753, 754, Обр. 80, Т. LXXI/753, 754.

³⁷ Чангова 1992, 181, 205, Обр. 168/1.

³⁸ Јотов 2007, 174-175.

³⁹ Бугарски 2007, 259-260.

⁴⁰ Јотов 2004, 135.

Дерлам.⁴¹ Иако није реч о идентичним налазима, жвале из Стрежева свакако представљају, уз велику већину узенгија, ваљано упориште за позније датовање оставе, које је пренебрегнуто у мом ранијем раду,⁴² а прихваћено у публикацији рујковачких налаза.⁴³ Сличне жвале, складно датоване у време 10-11. века, потичу и из једне оставе из Гамзиграда.⁴⁴

Проблем датовања стрежевске оставе, а тиме и узенгија из Рујковца, лежао је преваходно у томе што је реч о скуповима утилитарних предмета. У свим освртима на стрежевску оставу, са изузетком прве публикације,⁴⁵ уочена је упадљива сличност већине узенгија са мађарским материјалом 10-11. века.⁴⁶

Слична форма стремена среће се и у јужноуралској области, још у 9. и почетком 10. века (Сл. 8).⁴⁷ Наведено је да „су мађарске узенгије, па и јужноуралске, изникле из истог источног корена као и старије, раноаварске... те да задовољавајућа форма неких предмета може, релативно неизмењена, претрајати дуго, на широком простору“.⁴⁸ Исто се односи и на жвале и, посебно, оруђе. Без обзира на позније датовање оставе из Стрежева, та примедба остаје на снази. Она највероватније сведочи, могуће уз налазе из Бугарске, о продуженом коришћењу раноаварског облика узенгија, што се може извести из писања Валерија Јотова и што је наговештено у уводу овог рада.⁴⁹

У односу на исправно датовање оставе из Стрежева, може се закључити да су балкански ковачи 10-11. века прихватили мађарску форму стремена, али и, што је посебно интересантно, да су још у то време производили модификоване узенгије типа који је старији неколико векова, па их и украшавали према старој моди.⁵⁰ У том кључу би могло да се узме у разматрање поменуто датовање сродних налаза из Бугарске, сврстаних у тип 1.⁵¹ Ти налази су сасвим блиски раноаварском типу, будући да имају знатно ужу стопу, тако да је ипак изгледније раније датовање, пре свега нестратифицираног налаза. С тим у вези би требало поменути и налаз из Гамзиграда, датован у 11. век,⁵² што је доведено у питање,⁵³ који нема

⁴¹ Schulze-Dörrlamm 1991, 416-417, Abb. 42, 43.

⁴² Бугарски 2007, 258-259.

⁴³ Ivanišević, Bugarski 2012, 140.

⁴⁴ Јанковић 1990, 44, 88, Кат. 39.

⁴⁵ Јанакиевски 1980.

⁴⁶ e.g. Тоčić 1968, Taf. X/1, 2, XVI/30, 31, XXIV/1, 3, LII/16, 17, LXI/1, 3; Schulze-Dörrlamm 1991, 422-423, Abb. 47; Révész 2003.

⁴⁷ Мажитов 1981, 81, Рис. 55/62, 63.

⁴⁸ Бугарски 2007, 261-262.

⁴⁹ Ђотов 2004, 140-142.

⁵⁰ Ivanišević, Bugarski 2012, 140.

⁵¹ Ђотов 2004, 140-142, Кат. 753, 754, Обр. 80, Т. LXXI/753, 754.

⁵² Живић 2003, 153, Кат. 309.

⁵³ Бугарски 2007, 258, нап. 12.

изразито широко упориште стопала а по извученој ушици за ремен наликује раноаварском типу, посебно једном стремени из Будимпеште.⁵⁴ Нажалост, тај предмет потиче са старих ископавања која нису била вођена према стратиграфским начелима.

Рујковачки налази подупиру утисак да су узенгије мађарског типа – сматра се да су сличне „трапезасте“ (*Trapezförmige*) узенгије мађарског порекла⁵⁵ - прави и други. У крајњој линији, њима је увећан број места из унутрашњости Балкана на којима су такви предмети нађени и, вероватно, произвођени. Поред стрежевских узенгија, и једног новог налаза из Големог градишта код Коњуха у Македонији,⁵⁶ из Бугарске потиче 13 примерака које је Валериј Јотов сврстао у тип 5, варијанте А-С, и то углавном са различитих налазишта - непознатих, тврђава или насеља.⁵⁷ Налази из Рујковца одговарају узенгијама варијанти А и С тог типа. Због тога је оправдано противљење аутора да је реч о „специфично“ мађарском типу. Тај облик се у другим контекстима може објаснити у склопу „моде“ свог времена. Аутор објашњава да се појава ових узенгија може тумачити кретањима Мађара јужно од Дунава, трговинским контактима, али и локалном производњом (Сл. 9).⁵⁸

Једну од потврда првог или другог феномена можда би представљала аналогна узенгија из Београда, нађена у кориту Саве, која је у публикацији рано датована и приписана Словенима.⁵⁹ Тај налаз припада групи предмета који се чувају у београдским музејима, који по оцени Чанада Балинта могу бити мађарског порекла, или израђени у бјелобрдском контексту по мађарском узору, али свакако потичу са јужне мађарске границе 10. века.⁶⁰

Локална производња, истакнуто је, неспорно је потврђена далеко на југу, у Стрежеву,⁶¹ а врло вероватно и у Рујковцу. Гвожђарска продукција и сам просторни распоред налазишта у извесној мери упућују на обнављање металуршких активности, што је тема од ширег значаја, која, свакако, захтева прикупљање већег броја података. Изразита сличност ин-

⁵⁴ Nagy 1998, Taf. 110/21.

⁵⁵ Kovács 1986, 223.

⁵⁶ Налаз је приказан у оквиру презентације „Local Industry and Trade Connections at Golemo Gradište, Konjuh“ коју је Киролин Снајвли поднела на научном скупу *Early Byzantine City and Society. Conference Dedicated to the Centenary of Archaeological Research in Caričin Grad, October 3 to October 7, 2012, Leskovac, Serbia*. На овом месту захваљујем госпођи Снајвли која ми је одобрила да споменем необјављен стремен.

⁵⁷ Ђотов 2004, Кат. 773-785.

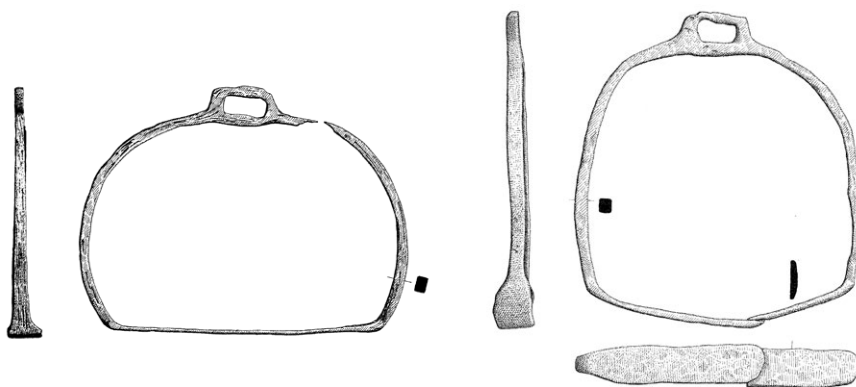
⁵⁸ Ђотов 2004, 151, 152, 209.

⁵⁹ Тодоровић *et al.* 1956, 86-87, Сл. 22; *cf.* Бугарски 2007, 258, нап. 13.

⁶⁰ Bálint 1991, 105, Taf. XXXIII, XXXIV.

⁶¹ Ivanišević, Bugarski 2012, 140.

вентара две оставе потцртава и питање чијој производњи, односно којој војсци би се могли приписати стрежевски и рујковачки налази. Имајући у виду историјска догађања у другој половини 10. и првој половини 11. века, ти налази би могли да се повежу са Бугарима или Византинцима. У разматраном периоду, бугарска контрола средњег Балкана била је нешто краћег века. Самуилова држава трајала је од око 976. до 1018. године.⁶² Да су Византинци држали Рујковац у ранијем периоду, можемо претпоставити захваљујући споменутом налазу новчића цара Лава VI (886-912). После Симеонове смрти 927. године, византијски утицај на Балкану расте, тако да су они могли држати наше утврде барем до почетка владавине цара Василија II, а засигурно и после његове победе над Самуилом 1014. године. Иако се због свега наведеног ваља уздржати од дефинитивног закључка, утисак је да су наше узенгије, како рујковачке тако и стрежевске, византијске.⁶³ Могућност да су оставу из Стрежева похранили Мађари насељени у вардарској области од средине 10. века, који се касније помињу у својству византијских сабораца против Бугара,⁶⁴ тако ипак остаје у домену теорије.

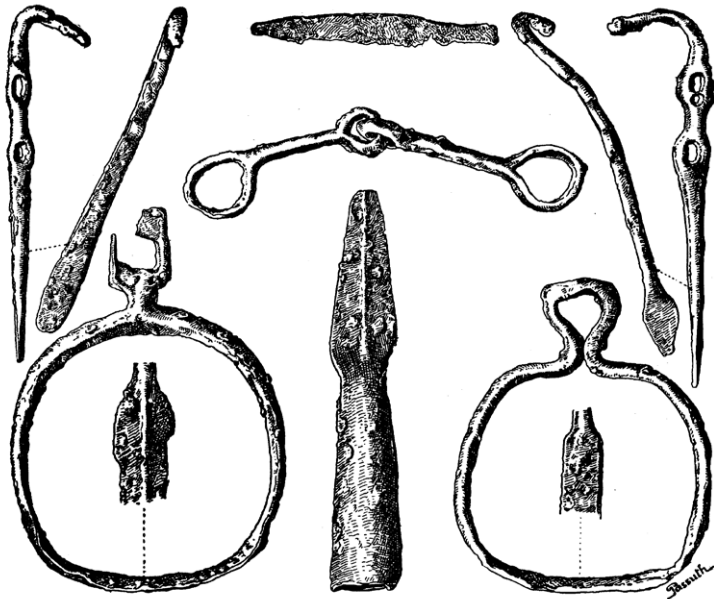

Слика 1: Узенгије са Царичиног града, Р. 1:3, Ivanišević, Bugarski 2012.

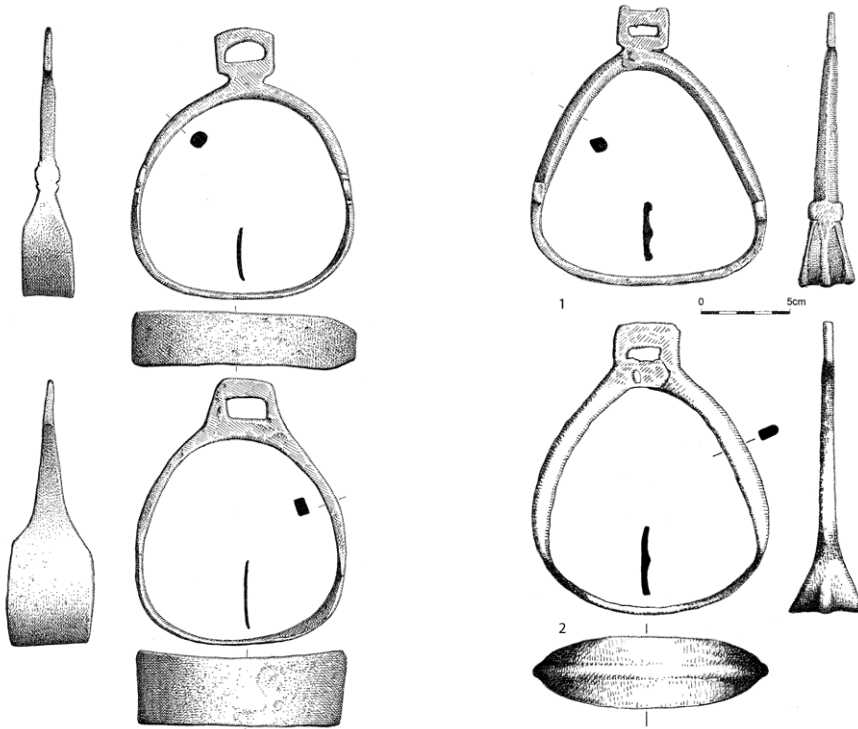
⁶² Острогорски 1998, 286-300.

⁶³ Ivanišević, Bugarski 2012, 140.

⁶⁴ Ћотов 2007, 175, 177-178.

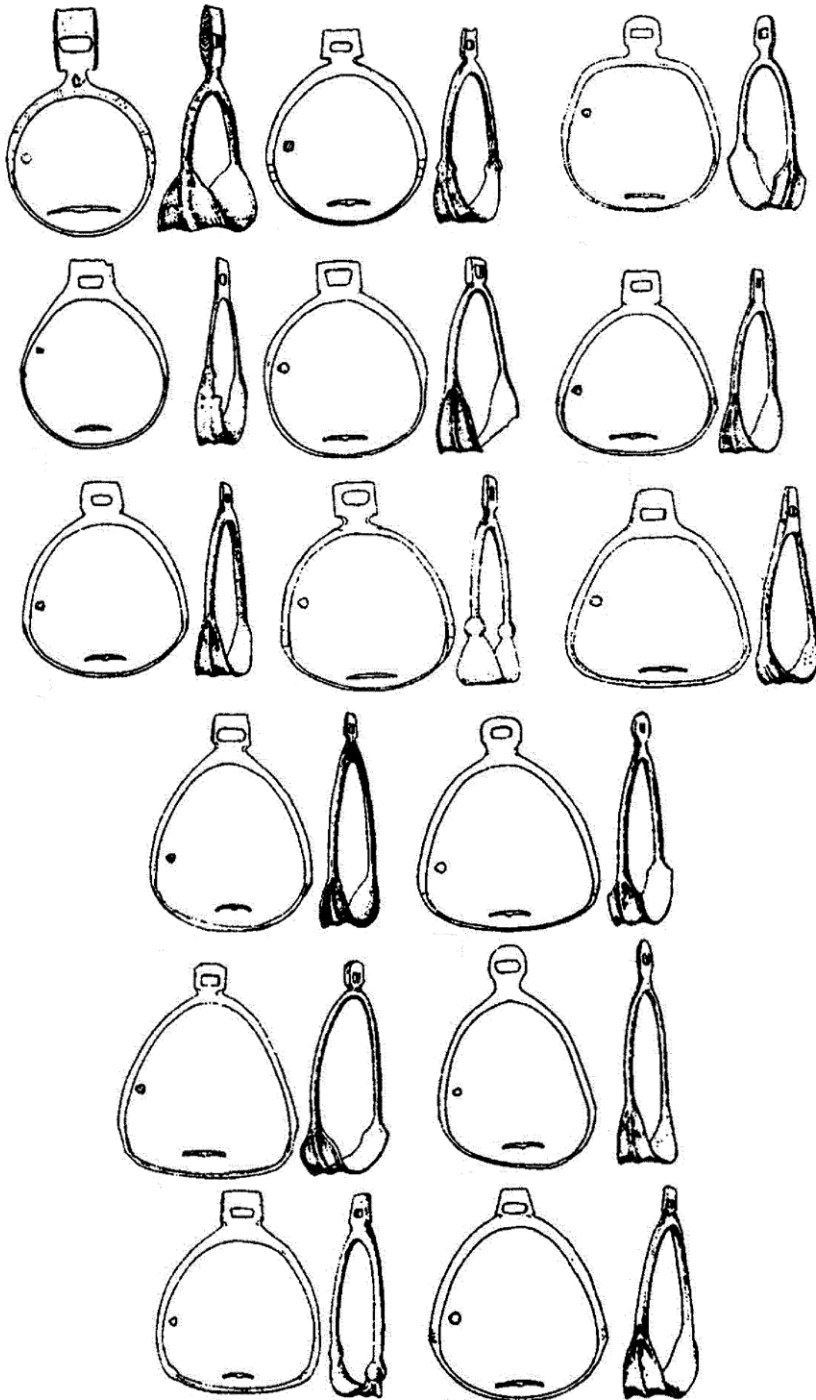

Слика 2: Узенгије из Малог Иђоша, б. р., Gubitza 1907.

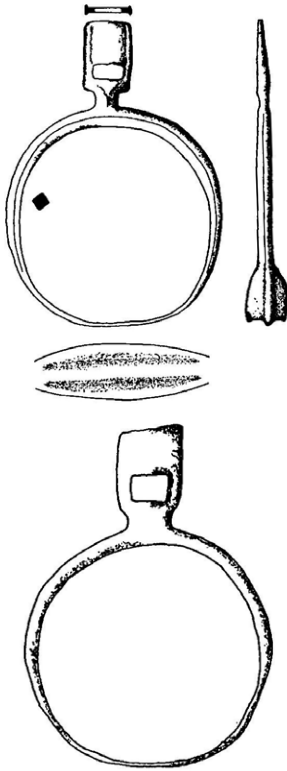

Слика 3: Узенгије из Рујковца, Р. 1:4, Ivanišević, Bugarški 2012.

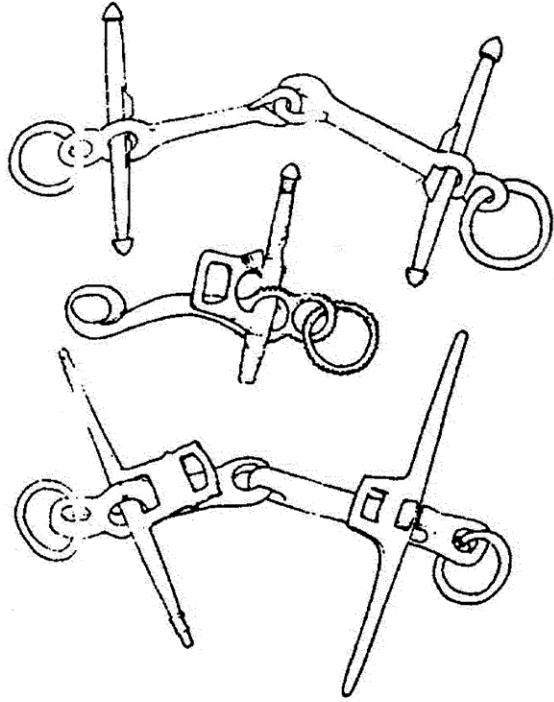
Слика 4: Узенгије из Рујковца, Р. 1:4, 4.1 Ivanišević, Bugarški 2012; 4.2 цртеж Ања Суботић

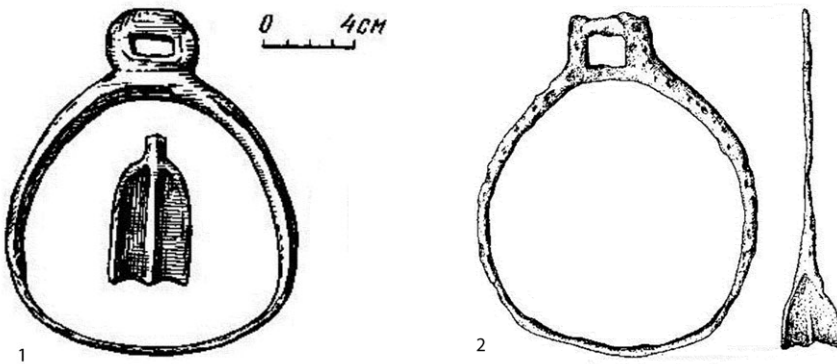
Слика 5: Узенгије из Стрежева, б. р., Јанакиевски 1980.

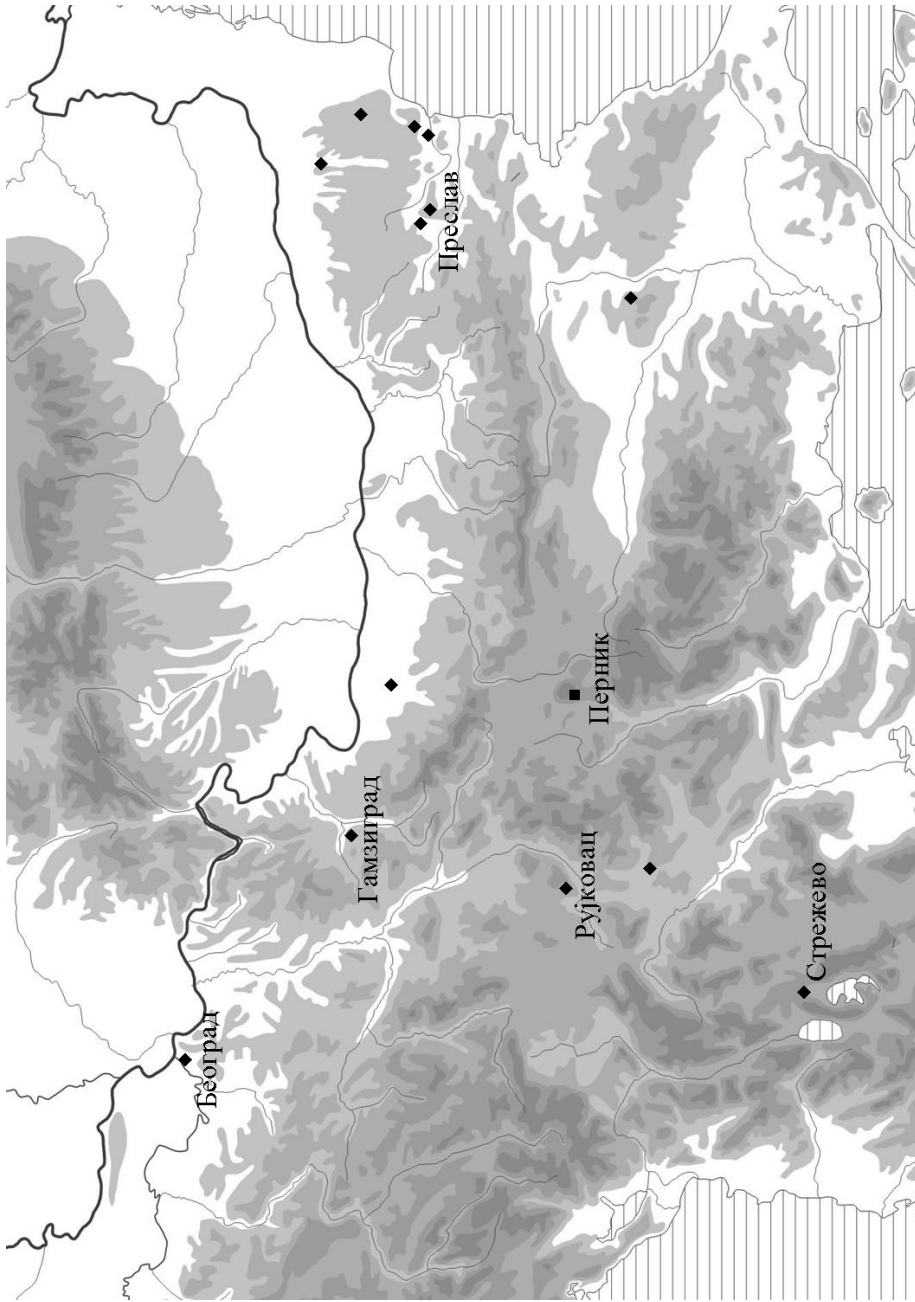
Слика 6: Узенгије из Бугарске, б. р., Йотов 2004.

Слика 7: Жвале из Стрежева, б. р., Јанакиевски 1980.

Слика 8: Јужноуралске и мађарске узенгије, 7.1. Мажитов 1981; 7.2, б. р., Révész 2003.

Слика 9: Узенгије „мађарског“ типа јужно од Дунава. Ivanišević, Bugarski 2012.

Библиографија:

- Bálint 1991** Cs. Bálint, *Südungarn im 10. Jahrhundert*, Budapest 1991.
- Бугарски 2007** И. Бугарски, Остава из Стрежева: узенгије у рановизантијском контексту, *Ниш и Византија V*, Ниш 2007, 251-267.
- Бугарски 2009** И. Бугарски, *Некрополе из доба антике и раног средњег века на локалитету Чик*, Београд 2009.
- Gubitza 1907** K. Gubitza, A Kishegyesi régibb középkori temető, *Archaeologiai Értesítő XXVII*, 1907, 346-363.
- Daim 2008** F. Daim, The Avars, *Rome and the Barbarians. The Birth of a New World*, Venice 2008, 413-417.
- Живић 2003** М. Живић, *Felix Romvliana, 50 година одгонетања*, Зајечар 2003.
- Ivanišević, Bugarski 2012** V. Ivanišević, I. Bugarski, Les étriers byzantins : la documentation du Balkan central, *Le cheval dans les sociétés antiques et médiévales. Actes des Journées d'étude internationales organisées par l'UMR 7044 (Etude des civilisations de l'Antiquité)*, Strasbourg, 6-7 novembre 2009, Turnhout 2012, 135-142, 272-277.
- Иванишевић, Стаменковић 2010** В. Иванишевић, С. Стаменковић, Налази новца 5. века из Рујковца, *Лесковачки зборник L (2010)*, 60-84.
- Ћотов 2004** В. Ћотов, *Въоружението и снаряжението от българското средновековие VII – XI век*, Варна 2004.
- Ћотов 2007** В. Ћотов, Относно датировката на сборната находка от Стрежево, Битолско, *Проблеми на прабългарската историја и култура 4-2*, Софија 2007, 171-180.
- Јанакиевски 1980** Т. Јанакиевски, Кале, С. Стрежево – Битолско, извештај од заштитно археолошко истражување, *Macedoniae Acta Archaeologica* 6, 1980, 97-110.
- Јанковић 1990** М., Ђ. Јанковић, *Словени у југословенском Подунављу*, Београд 1990.
- Kovács 1986** L. Kovács, Über einige Steigbügeltypen der Landnahmezeit, *ActaArchHung XXXVIII/1-2*, 1986, 195-225.
- Комар 2006** А. В. Комар, Перещепинский комплекс в контексте основных проблем истории и культуры кочевников Восточной Европы – VII – нач. VIII в., *Степи Европы в эпоху средневековья 5. Хазарское время*, Донецк 2006, 7-244.
- Lazaris 2005** S. Lazaris, Considérations sur l'apparition de l'étrier: contribution à l'histoire du cheval dans l'Antiquité tardive, *Les équidés dans le monde méditerranéen antique. Actes du colloque organisé par l'École française d'Athènes, le centre Camille Jullian, et l'UMR 5140 du CNRS – Athènes, 26-28 Novembre 2003*, Lattes 2005, 275-288.
- Мажитов 1981** Н. А. Мажитов, Южный Урал в IX – начале X в., *Степи Евразии в эпоху средневековья*, Москва 1981, 80-82.

Maurice Mauricii Strategicon, *Das Strategikon des Maurikios* (ed. G. T. Dennis, trans. E. Gamillscheg), Wien 1981.

Микулчиќ 1996 И. Микулчиќ, *Средновековни градови и тврдини во Македонија*, Скопје 1996.

Микулчиќ 1999 И. Микулчиќ, *Антички градови во Македонија*, книга 8, Скопје 1999.

Mikulčić 2002 I. Mikulčić, *Spätantike und Frübyzantinische Befestigungen in Nordmakedonien. Städte – Vici – Refugien – Kastelle*, München 2002.

Милинковић 2006 М. Милинковић, Осврт на налазе времена сеобе народа са југа Србије и из суседних области, *Ниш и Византија IV*, Ниш 2006, 245-264.

Nagy 1998 M. Nagy, *Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadgebeit von Budapest. Teil I-II*, Budapest 1998.

Острогорски 1998 Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1998.

Рашев 2007 Р. Рашев, *Прабългарите през V-VII век (четврто дополнено издание)*, Велико Търново 2007.

Révész 2003 L. Révész, Das landnahmezeitliche Gräberfeld von Bezbéd. Angaben zur Ausgrabung und zur Auswertung des Fundmaterials, *CommArchHung* (2003), 137-170.

Schulze-Dörrlamm 1991 M. Schulze-Dörrlamm, Untersuchungen zur Herkunft der Ungarn und zum Beginn ihrer Landnahme im Karpatenbecken, *JRGZM* 35-2 (1988), 1991, 373-478.

Тодоровић et al. 1956 Ј. Тодоровић, В. Кондић, М. Бирташевић, Археолошка налазишта у Београду и околини, *Годишњак Музеја града Београда* III, 1956, 75-98.

Тодоровски 2002 С. Тодоровски, *Археолошки наоди од среден век во ареалот на Битола*, Скопје 2002.

Točík 1968 A. Točík, *Altmagyarische gräberfelder in der Südwestslowakei*, Bratislava 1968.

Heinrich-Tamaska 2005 O. Heinrich-Tamaska, *Studien zu den awarenzeitlichen Tauschierarbeiten*, Innsbruck 2005.

Curta 2008 F. Curta, The earliest Avar-age stirrups, or the 'stirrup controversy' revisited, *The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, Vol. 2*, Leiden - Boston 2008, 297-326.

Чангова 1992 Ј. Чангова, *Перник III*, Софија 1992.

Werner 1984 J. Werner, Ein byzantinischer «steigbügel» aus Caričin Grad, *Caričin Grad I*, Belgrade – Rome 1984, 147-155.

Summary

Ivan Bugarski

A NEW FIND OF A BYZANTINE STIRRUP FROM RUJKOVAC

By the village of Rujkovac in southern Serbia, one of numerous local hillforts is situated. Since it has not been systematically explored, our knowledge on its history leans on an insight into the chance finds. On this occasion, I have opted to depict the new find of an iron stirrup, probably coming from a damaged hoard that have already produced three such objects, apart from the findings of tools that may be widely dated. In all the three cases loops are small and two stirrups are pear-like in shape. On two stirrups there are characteristic widenings by the edges of the foot-rests. The fourth stirrup is similar to those finds. It is also pear-like in shape, measuring 15,7 cm x 13,2 cm. Similar finds from outside the Central Balkans are well studied, but there were misinterpretations of their occurrence in this territory.

The Rujkovac stirrups could not be dated according to the context of the find, but only thanks to analogies. Both typologically and territorially, the closest finds come from a hoard of iron objects found at Streževo by Bitola, FYR Macedonia, but the presented estimations of its date caused certain confusion. On the basis of archaeological research, T. Janakievski dated the site to the sixth century, while the hoard was connected to the 626 events, consisting of tools, keys, processional cross, snaffle bits and a total of eighteen stirrups, one of which closely resembling the Early Avar type with oblong loop.

Apart from the “Early Avar“ stirrup, that seems to have been decorated with incised ornaments, the other stirrups were grouped in those of round and pear-like forms. The first stirrup is very much like the early Avar ones, but differing from them in great width of its foot-rest. Finds from Rujkovac resemble to the stirrups of the other two types from Streževo.

On the basis of the appearance of the pear-shaped stirrups, M. Schulze-Dörrlamm dated the Streževo find to the tenth century, and recently the hoard has again attracted the attention of archaeologists. While in my 2007 paper the hoard was dated to the sixth century and tied to the 585/586 events around Thesalonika, V. Jotov dated it to the second half of tenth and the first half of the eleventh centuries.

In dating of the Streževo find, V. Jotov analyses the other objects too, but they could not be very precisely dated. This is mostly relevant for tools. However, the discussion on the snaffle-bits from Streževo is more important, attributed to the *Csorna* type by M. Schulze-Dörrlamm. Similar findings from the Gamzigrad hoard were dated to the tenth – eleventh centuries.

So in the previous publication of the Rujkovac stirrups the arguments in favour of a later date for the Streževo hoard were excepted. Then it may be concluded that in the course of the tenth-eleventh centuries the Balkan smiths adopted Hungarian form of stirrups and, what is particularly interesting, that they were still producing the stirrups of a modified, few centuries earlier type and decorating them in the old fashioned way.

From the present-day Bulgaria come thirteen more specimens, which seems to justify the reservations of V. Jotov regarding the “specifically“ Hungarian nature of the finds in question. The same is true with a new find from FYR Macedonia. However, no record exists as to which army they belonged to. Given the historical framework, it is stated, though with some reservations, that both the Rujkovac and Streževo finds come from a Byzantine context, testifying to the renewal of life and metallurgical activities in the tenth and eleventh centuries in the southern part of the Central Balkans.

Translated by Ivan Bugarski